

DOI: 10.7596/taksad.v7i1.1429

Citation: Hassen, I., & Erşahin, S. (2018). İhtidanın Bedeli: Etiyopya Kralı Iyasu Örneği (1913-1916). *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 740-751. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i1.1429>

İhtidanın Bedeli: Etiyopya Kralı Iyasu Örneği (1913-1916)*

The Price of the Conversion to Islam: The Case of Iyasu, the King of Ethiopia (1913-1916)

Ibsa Ahmed Hassen¹, Seyfettin Erşahin²

Abstract

The reign of Lij Iyasu was one of the most controversial periods in the history of Ethiopia. Iyasu came to power because of an absence of a direct male line from the reigning King, Menelik (1889-1913). He was the product of the crisis of the last quarter of the 19th century. He was the son of Michael, the ex-Muslim, who was converted to Christianity by force after the council of Boru Meda in 1878. He was the descendant of the two largest ethnic groups in the country, the Oromo, and Amhara. His background was helpful to stop the creeping inequality developing in the country at that time, however; it was the same background that contributed to the demise of Iyasu. He was also involved in the politics of the First World War. He had a good relationship with the Ottoman and the Somali nationalist, Sayyid Abdalle Hassen. His relation to the Ottoman and conversion to Islam irritated the European powers. Those factors contributed greatly to his downfall. This article will put light on the period of Lij Iyasu including the question of his conversion to Islam and political events based on available oral and written sources.

Keywords: Lij Iyasu, Muslim of Ethiopia, Marriage Alliance, the Ottoman Empire, Mazhar Bey, Conversion to Islam.

* Bu makale, yazarlardan Ibsa Ahmed Hassen'in doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. E-mail: ibsaahmed.2010@gmail.com

² Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye. E-mail: ersahins@ankara.edu.tr

Öz

Lic İyasu'nun dönemi (1913-1916) Etiyopya tarihinin en tartışmalı dönemlerinden birisidir. İyasu, hükümdar olan Kral Menelik'in (1889-1913) bir erkek evladı olmaması sebebiyle iktidar şansını elde etti. Bu sebeple de kendisi 19. yüzyılın son çeyreğindeki Etiyopya kraliyetindeki taht krizinin bir parçası oldu. İyasu, daha önceden Müslüman iken 1878 yılındaki Boru Meda Konseyi'nden sonra zorla Hristiyanlığa geçirilen Michael'in oğluydu. İyasu, ülkedeki en büyük iki etnik grup olan Oromoların ve Amharaların soyundan geliyordu. Kökeni, bir yandan o zamanlar ülkede büyümekte olan eşitsizliği durdurması için yardımcı olurken, bir yandan da tahttan indirilmesine sebep olmuştu. İyasu aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'na da siyaseten müdahil olmuştu. Osmanlılarla ve Somalili milliyetçi Seyyid Abdallah Hassan ile iyi ilişkileri vardı. Bu durum Avrupalı güçler için son derece rahatsız edici bir durumdu. İyasu'nun bu teşebbüslerini etkisiz kılmak için Avrupalı güçler, İyasu karşıtı Etiyopyalı yerel güçlere destek vererek onu tahttan indirdiler. Bu makale, sözlü ve yazılı kaynaklara dayanarak İyasu'nun İslamiyet'e geçişi dâhil olmak üzere, dönemin siyasi olaylarına ve yönetimine ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lic İyasu, Lidj Yassou, Etiyopyalı Müslüman, Evlilik ittifakı, Osmanlı İmparatorluğu, İhtida, Mazhar Bey.

Giriş

Lic İyasu'nun hükümdarlığı (1913-1916), modern Etiyopya tarihinin en şaşırtıcı ve tartışmalı dönemlerinden birisidir. Araştırmacı Heran, İyasu'nun hükümdarlığını şu şekilde ifade etmektedir: "Lic İyasu'nun kısa süreli hükümdarlığı, günümüzün bazı yazarları tarafından, hem kendisinin renkli kişiliği hem de ilerlemeci politikaları sebebiyle muammalı olarak ifade edilmiştir" (Sereke-Brhan, 2002: 135). Onun iktidarı, Etiyopya'daki siyasi eşitsizliğin farkına varması ve onu durdurmak istemesi açısından da önem arz etmektedir (Sereke-Brhan, 2002: 136). Modern dönem Etiyopya tarih yazıcılığında İyasu, yapmaya çalıştığı onca reforma rağmen eleştirilerden kurtulamamıştır. Günümüzde bile, yaptıkları hakkındaki anlatılanlar ve tartışmalar ona karşı yapılan yanlış ve önyargılı ithamlarla doludur.

Tarih anlatısının Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin milliyetçileri tarafından kontrol edildiği Etiyopya gibi bir ülkede, İyasu gibi tarihsel şahsiyetlerden bahsetmek dinden çıkmakla aynı anlama gelmektedir. İyasu, akrabaları, düşmanları ve özellikle baş düşmanı İmparator Haile Selassie I (1931-1974) tarafından Hristiyanlıktan çıktığı gerekçesiyle mürted ilan edilmiş ve ismi 20. yüzyılın büyük bir bölümünde tarih kitaplarından silinmiştir. İsmi silinmesinin sebebi din politikalarından ziyade, Haile Selassie'nin ona duyduğu düşmanlık ve Selassie'nin altmış yıl süren hükümrancılığıdır. 1970'lerin başlarından önce Abbey Demissie'nin Lic İyasu hakkında yazmış olduğu çığır açan akademik tez çalışmasına kadar onun hakkında tarih kitaplarında hemen hemen hiçbir olumlu yoruma yer verilmemiştir (Demissie, 1964). Abbey'in tezi İyasu'nun kısa saltanatının olumlu yönlerine ışık tutmaktadır. Bu tezden sonra, birçok yazar çalışmalarında İyasu döneminden bahsetmeye başlamış ve bu döneme atıflarda bulunmuşlardır. İyasu hakkında yazılanlar onun adil bir Etiyopya kurma çabası üzerine değil, din siyaseti üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda kendisinin din değiştirdiğine dair iddialar onunla ilgili çalışmaların en önemli odak noktasını oluşturmaktadır (Smidt, 2009: 163).

Lic İyasu, *Ras Michael* (önceki adı Muhammed Ali) ve Shewaragga Menelik'in oğlu olarak 1895 tarihinde doğmuştur (Ahmed, 2015: 123; Sereke-Brhan, 2002: 138). *Ras Michael*, Kuzey Etiyopya'nın en önemli politik simalardan birisiydi. Müslümanların baskın olduğu Wallo Vilayeti'nin valisiydi ve 1878 yılında yapılan Boru Meda Konseyi'nden sonra İmparator Yohannis tarafından zorla Hristiyanlığa sokulmuştu (Zewde, 2002: 48; Zewde, 2005: 253-255). Yedi yaşında iken İyasu, Kral Menelik'in maiyetine alınmıştı.

Eđitim için daha sonradan Haile Selassie olarak tahta geçecek olan Tefari Makonnen ve diğer soylu çocukları ile birlikte II. Menelik Ortaokulu'na devam etmişti (Ahmed, 2015: 123). 13 Mayıs 1909 tarihinde Kral Menelik, Iyasu'yu imparatorluk fermanı ile tahta varis olarak belirledi (Ahmed, 2015: 123; Soulé, 2014: 165).

Iyasu'nun tahta geçişi birçok tartişmayı da beraberinde getirdi. Dönemle ilgili yazılar kaleme alan bazı araştırmacılar da Iyasu'nun tahta geçişini birçok açıdan sorunlu görerek Iyasu'yu hedef almışlardır. Bu gruptan olan J. E. Craig yaptığı tez çalışmasında dūřüncelerini řu şekilde ifade etmiştir:

Genç yaşta [14 yaşında] İmparatorluğa veliaht olarak tayin edilen Lic Iyasu, Menelik'in tahtını 1913 yılında [18 yaşında] devraldı; fakat Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin kutsama törenini reddetti ve hiçbir zaman tahta çıkma töreni yaptırmadı. Dini konularda ikircikli olan Iyasu, parlak zekâli, aynı zamanda ani tepki veren, kaba, şehvete dūřkün, depresyona ve bencilliğe meyilli ve siyasi olarak yetersiz birisiydi (Craig, 2010: 28).

Bu görüş Etiyopya'da dinsel ve etnik eşitliği getirmeye çabalayan kişilere karşı olan önyargıları göstermektedir. Selefleri ve halefleri gibi, Iyasu bir aziz olmadığı gibi onun dönemi bolluk ve barış dönemi de değildi; Afar'a ve Güneybatı Etiyopya'daki Dizi halkına karşı yapmış olduğu askeri seferlerde de şiddete başvurulmuştu (Zewde, 2002: 122). Iyasu'nun karşısındaki en büyük sorun, ülkedeki seçkinlerin ve sömürgeci güçlerin ondan duyduğu rahatsızlıktı. Bu güç merkezleri, Iyasu'nun Osmanlılar, Almanlar ve Somali'deki Seyyid Abdallah Hassan'ın yönettiği sömürgecilik karşıtı hareketle işbirliği yapabileceğinden korkuyorlardı.

Bu makale, Lic Iyasu'nun İslam'ı seçtiğine dair iddiaları ve Müslümanlara yönelik siyasetini ele almaktadır. Dört bölüme ayrılan makalenin ilk bölümünde Iyasu'nun ihtida ederek İslamiyet'e geçtiğine dair iddialar tartişılacaktır. İkinci bölüm, Iyasu'nun Doğu Etiyopya Müslümanları ile olan ilişkilerini ele almaktadır. Üçüncü bölüm, Iyasu'nun dönemin güçlü devletleriyle ilişkisini incelemektedir. Dördüncü ve son bölüm ise Iyasu'nun bir darbe ile tahttan indirilişini ele almaktadır.

I. Iyasu'nun İhtidası Hakkındaki Tartışmalar

Iyasu'ya saldırının başta gelen sebeplerinden birisi onun Etiyopya Müslümanlarına ve Müslüman ülkelere karşı göstermiş olduğu olumlu tutumdur. Bu durum, Etiyopya'nın İslamofobik Hristiyan seçkinleri için alışılmamış bir şeydi. Kendisinin tahttan indirilmesi ile ilgili ilk sebep, onun Etiyopya Müslümanlarına olumlu yaklaşarak var olan dini eşitsizliği giderme çabası ve bazı tartişmalı kararlardır. Modern Etiyopya Devleti 19. yüzyılda bölgede birçok yeri ele geçirmişti. Bu adımların bir sonucu olarak Harar ve Gibe devleti gibi bağımsız Müslüman devletler Hristiyan kralların kontrolü altına girmiş, böylece Etiyopya imparatoru birçok Müslüman tebaaya sahip olmuştur (Gemed, 2009: 55; Hassen, 1999: 110). 19. yüzyılda Etiyopya imparatoru Menelik'in işgallerinden önce Wollo Vilayeti başta olmak üzere Gojjam ve Gonder gibi yerlerde ve Kuzey Etiyopya'da Müslümanlar vardı. Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerin Etiyopya'nın topraklarına dâhil olmasıyla birlikte, ağırlıklı olarak Hristiyan bir devlet olan Etiyopya Devleti'ni çok dinli bir ülke haline getirmiştir. Fakat yeni kurumsallaşan Etiyopya Devleti'nin farklı dinlerle ilgilenecek ve onların haklarını gözetecek hiçbir plan ve programı yoktu. Bilakis devlet, Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin hâkimiyeti altında olduğu için, ülkede Müslümanlar ve diğer yerel dinlere inananlara yer yoktu. Bunun sonucu olarak, bu dönemde Müslümanlar ve diğer inanç mensupları ciddi bir sıkıntı içerisine girdiler.

Müslümanların devlette temsil bir kenara bürokrasinin hiçbir yerinde görev alamaması ve baskıya maruz kaldıkları bir dönemde Iyasu'nun tahta çıkması ilginç bir dönemin başlangıcı oldu. Iyasu'nun Müslümanlarla ilişkisi ve ihtida ettiğine dair iddialar Müslümanların hiçbir hakka sahip olmadığı

düşünüldüğünde çok kritik gelişmeler olarak tanımlanabilir. Eldeki mevcut bilgilere göre Iyasu'nun babası Müslümandı ve zorla Hristiyanlığa sokulmuştu. Bununla beraber, Kral Menelik'in (hük. 1889-1913) torunu sıfatıyla, Iyasu bir Hristiyan olarak büyümüş ve ilk başta Hristiyan bir kadın ile evlenmişti. Iyasu İslamiyet'e geçmiş miydi sorusunu her tarihçi ve sosyal bilimci bir asırdır sormaya devam ediyor. Iyasu hakkında araştırma yapan araştırmacıların sürekli olarak içine düştükleri bir sorun söz konusudur. Bu sorun, Iyasu'nun, dönemine göre başarılı olan politikalarını ihtidasından ayrı düşünemeyip sürekli olarak ihtidasını öne sürerek girişimlerini göz ardı etmektir. Özellikle Hristiyan gelenekten gelen araştırmacıların bu iki durumu birbirinden ayırt edemedikleri görülmektedir.

Iyasu'nun İslamiyet'e geçtiğini iddia eden birçok yazar vardır. *The Economist* Dergisi iktidardan düşüşünden yirmi yıl sonra Iyasu'nun İslamiyet'e girdiğini yazmıştır (*The Economist*, 1932: 1345). Yazarlardan Necib Khehlani'ye göre Iyasu babası tarafından İslamiyet'e sokulmuştu. Hatta Khehlani, babasının da ilk dini olan İslamiyet'i terk etmeyerek gizli bir biçimde yaşadığını, Wallo'daki insanları ve Müslümanları kurtarmak için Hristiyan gibi görüldüğünü iddia etmiştir. Fakat o, bu iddiasına herhangi bir belge sunmamış, iddialarını Iyasu'ya ve babası Ras Michael'e yakın insanların sözlü beyanlarına dayandırmıştır (Khehlani, 1982: 9-16, 28). Bir başka araştırmacı Haggai Elrich de Iyasu'nun İslamiyet'e geçtiğini şöyle ifade etmiştir: "Çoğunlukla Etiyopya'nın etrafında yeni yerel müttefikler arayan Iyasu, aynı zamanda babasının ve Wallo'daki atalarının inancına dönüymüş gibi İslamiyet ile flört halindeydi" (Elrich, 2010: 71). Yazar aynı zamanda diğer kitabında benzer bir fikir öne sürmüştür (Elrich, 1994: 84-85). Robert Hess de herhangi bir belge sunmadan Iyasu'nun İslamiyet'e girişi ile ilgili iddialardan bahsetmiştir (Hess, 1964: 419). Iyasu'nun İslamiyet'e geçtiğini iddia eden bir diğer yazar da Shenk'dir. Uç noktalar da içeren Shenk'in iddiaları zamanının önyargılarını göstermektedir. Yazarın kendi ifadeleri şu şekildedir:

Menelik 1913 yılında öldüğü zaman Abuna ve Vali, Lic Yasu'yu [Iyasu'yu] İmparator ilan ettiler. O, İmparator olduktan kısa süre sonra Hristiyanlığı reddetti. Süleyman ve Sebe [Belkis] Melikesi'nin soyundan gelmediği üzerine yemin etti ve Müslüman sahtekârlardan, soyunun Muhammed'e dayandığını gösteren bir şecere oluşturmalarını istedi... Hristiyan eşini bir kenara itti ve Jimmalı Abba Jifar'ın akrabaları dâhil olmak üzere Afar ve Galla [Oromo] reislerinin kızlarıyla evlendi. Halka açık yerlerde Müslüman kıyafetleri giydi, Dire Dawa ve Jijiga'da camiler inşa ettirdi (Shenk, 1972: 56).

Konuyla ilgili araştırmaları bulunan Kakwenzair'e göre her Etiyopya kralının en önemli görevi Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin çıkarlarını korumaktı, fakat Iyasu bunu yerine getirmemiştir. Hatta *Kıpti Kilisesinin refahını ve hayatiyetini sağlayan ve aynı zamanda İslamiyet'in düşmanları olan önceki yöneticilerden farklı olarak, Lic Iyasu İslamiyet için takdir hislerini ifade etmeye başlamış, hatta İslami giyim tarzını yaymaya kadar işi götürmüştür* (Kakwenzair, 1985: 37-38).

Türk tarihçi Kenan Tepedelen ise Iyasu'nun İslamiyet'e yakın olduğunu, 27 Nisan 1916'da Osmanlı elçisine Etiyopya bayrağını kelime-i şahadet ibaresi ile birlikte sunduğu zaman Müslümanlar için din eşitliğini tesis etmek için çabaladığını ifade etmiştir (Tepedelen, 2007: 748, 760-61). Konu hakkında en sağlıklı analizlerden biri de Teshome Amanu tarafından yapılmıştır. Ona göre Iyasu İslamiyet'e yakındır ve Müslüman ülkeler hakkında olumlu bir tutuma sahiptir (Amenu, 2008: 40).

Bununla beraber, Etiyopyalı yazarların çoğu Iyasu'nun İslamiyet'e karşı olan olumlu tavrını gittikçe artmakta olan Müslümanların problemlerine eğilme politikası olarak değerlendirmişlerdir. Saygın tarihçi Bahiru Zewde, Iyasu'nun İslamiyet'e yakınlaşmasını Doğu Etiyopya'nın İmparatorluk topraklarına katılmasıyla ortaya çıkan eşitsizlikleri çözmeye çalışmasıyla ilişkilendirmiştir (Zewde, 2005: 253-255). Etiyopyalı bir diğer yazar Abebe Fisseha, Iyasu'nun ülkedeki Müslümanlara yönelik eşitsizliği kabul etmediğini, bu politikayı destekleyen Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin hâkimiyetine karşı geldiğini iddia etmiştir. Ona göre Iyasu, İmparatorluğun hâkimiyetine alınmakla beraber pek çok temel haktan yoksun

olan Müslümanların ve Güneylilerin bütünleşeceğini ummuştur (Fisseha, 2000: 80-81). Her iki yazar da, İyasu'nun olumlu tavrını onun din değiştirmesi ile değil, Müslümanların Etiyopya İmparatorluğuna entegrasyon çabası ile ilişkilendirmiştir.

Yukarıdaki tartışmalardan İyasu'nun İslamiyet'e yakınlaştığını ve Etiyopya'da dinsel eşitlik taraftarı olduğunu çıkarmak mümkündür. 1878 yılından önce Müslüman olan babası büyük ihtimalle gizli bir şekilde oğluna önceki kimliğinden bahsetmiş ve bu durum da İyasu'nun İslamiyet'e yaklaşmasına sebep olmuştur. Bizim elde ettiğimiz sözlü ve yazılı kaynaklar İyasu'nun İslamiyet'e geçtiğini iddia etmektedir. Fakat bunu ispat etmek için sağlam bir delil elde edemedik. Bununla beraber farklı Müslüman ailelerden yaptığı evliliklerden olan eşlerini Hristiyanlığa geçirmemesi büyük ihtimalle kendisinin İslamiyet'e geçmiş olduğunu göstermektedir. Karışık evlilik Etiyopya kraliyet geleneğinde yeni bir şey değildir. Geçmişte Hristiyan Plato Devleti'nin kralları bunu yapmıştır. Fakat onlar eşlerini Hristiyanlığa döndürdükten sonra evlenmişlerdir.

II. İyasu ve Doğu Etiyopya'nın Müslümanları

İyasu'nun İslamiyet'e karşı olumlu tutumu ve İslamiyet'e geçişi, Müslümanların yaşadığı yerlerle temasını artırmıştır. Bu yerlerin başında Doğu Etiyopya veya Hararghe Vilayeti gelmektedir. İyasu'nun tahttan indirilmesi kısmen bu vilayet ile ilgilidir. İyasu, Hararghe'yi sık sık ziyaret etmiştir, Harar-Çarçer Platosu ile sıkı bir ilişki içerisinde olmuştur. Onun iktidarı, uyguladığı ılımlı politikalar sebebiyle Harar ve diğer işgal edilen topraklar için siyasi bir rahatlama dönemi olmuştur (Ahmed, 2015: 123). Hassaten, Hararghe onun sevdiği bir vilayet olmuştur. Bu ilgi büyük ihtimalle Harar'ın Etiyopya ve Afrika Boynuzu'nda İslam medeniyetinin beşiği olması sebebiyledir. İlaveten, vilayet, başkent de dâhil olmak üzere ülkenin geri kalan kısımları ile kıyaslandığında en gelişmiş ve en çekici bölge haline gelmiştir.

İyasu, Harar'a ilk defa 1915 yılının Şubat ayında gelmiştir. Kendisini karşılayan kişi, dönemin Hararghe'nin valisi (*Ras* Mokonnen'in oğlu) *Dajaczmach* Tefari'dir. İyasu, ziyareti esnasında ayrıntılı olarak Harariler ve Somalililerin sorularını ve şikâyetlerini dinledikten sonra, bölgedeki devlet mekanizmasını değiştirmeye karar vermiştir. Bu çerçevede o, Hararghe Vilayeti'ndeki idari ve askeri yapıyı radikal olarak değiştirmeye başlamıştır (Ahmed, 2015: 123). Yerel kültüre ve adetlere değer veren İyasu, vilayetleri her ziyaret edişinde Hararilerin ve Somalililerin geleneksel kıyafetlerini giymiştir. Etiyopya'nın İmparatoru için geleneksel Müslüman kıyafetlerini giymek alışılmamış bir şeydi. Dahası, önceki yöneticilerden farklı olarak yerel kabile reisleriyle doğrudan görüşmeler yapmış, siyasi ve sosyal problemlere muttali olma imkânı bulmuştur.

İyasu'nun ülkeyi yönetirken sağladığı avantajlarından birisi de evlilikleridir. O bu evlilikler vasıtasıyla Gojjam'dan Ras Hailu, Harar'dan tüccar Abdullahi Ali Sadiq, Zeyla'nın Obakarto boyu, Jimma Abba Jifar, Leqa Qellam'daki Oromolar ve diğerleri gibi her türlü farklı siyasi ve ekonomik önderle ilişki içinde olmuştur (Zewde, 2005: 253). Bu süreçte İyasu, muhalifleri tarafından vilayet ziyaretleri esnasında İmparatorluk protokollerini ihlal etmekle suçlanmıştır. Fakat o buna aldırmayarak daha da öte bir tutum sergilemiş ve Müslüman bir vilayet olan Haraghe'nin valisinin de Müslüman olması gerektiğini ilan etmiştir. İyasu, bu vilayete vali olarak Wallo, Shewa ve Hararghe'ye Müslüman kabile reislerini atamayı planladığını açık bir şekilde ifade etmiştir (Ahmed, 2015: 118). Adaylar arasında *Dajazmach* Gugsu Ali, *Fitawrari* Said, *Fitawrari* Sira Bizu, *Fitawrari* Zalalaw, *Kagnazmach* Abubaker ve diğer birçokları da sayılmıştır (Ahmed, 2015: 127).

Somalilileri memnun etmek ve dostluğunu göstermek için alışılmamış bir biçimde Ogaden bölgesine Hararlı Abdallah Sadiq'i vali olarak atamıştır (Kakwenzaire, 1985: 37-38; Zewde, 2002: 127). Diğer herhangi bir Etiyopyalı yöneticide görülmeyecek bir biçimde Lic İyasu, Haji Abdullahi Ali Sadiq ile yakın arkadaşlık kurmuştu. Siyasi gücü de olan Sadiq, 20. yüzyılın başında Zeyla, Aden ve Kızıldeniz'in güney kısımlarındaki

diğer ticari merkezlerle bağlantısı olan bir iş adamıydı (Ahmed, 2015: 118). *Ras* Tefari Makonnen ve Kral Menelik ile de ilişkileri vardı (Kakwenzaire, 1985: 37; Ahmed, 2015: 118). İmparator Menelik'in elçisi olarak hizmet etmiş, daha sonra da İyasu'nun elçisi olarak görev yapmıştı. İyasu onu Somalili lider Muhammad Abdallah Hassan ile iletişim kurmak için görevlendirmişti (Kakwenzaire, 1985: 37).

Askeri açıdan, İyasu bölgedeki yerel halka problem çıkararak yerleşik orduyu kaldırmayı planlıyordu. Bilindiği üzere Hararghe bölgesi, 19. yüzyılın son çeyreğinin sonlarında işgal edilmiş, vilayete birçok Hristiyan yerleştirilmişti. Hristiyanlar toplam nüfusun yüzde yirmi beşinden daha fazla bir sayıya yükselmişlerdi. Bölgedeki Hristiyan göçmenler *Naftenga* (silahlılar) olarak biliniyorlardı. Bu insanlar işgalden sonra da silahlarını bırakmadılar ve o zaman ülkede düzenli ordu eksikliğini de gerekçe göstererek hükümet için yarı zamanlı asker olarak hizmet ettiler. *Naftenga* yerel halkın haksızlığa ve baskıya uğramasında en önemli sebebi. Özellikle yağmacılıktan cinayete kadar her şeyi yapıyorlardı. İyasu'nun *Naftenga*'yı kaldırma düşüncesi, Doğu Etiyopya Müslümanları tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Bahiru, İyasu'nun bu adımlarını geçmişin haksızlıklarını düzeltme ve Müslümanları topluma entegre etme amacı güden bir politika olarak yorumlamaktadır (Zewde, 2005: 153-155). Kuşkusuz bu gelişme geçmişten radikal bir kopuşu temsil ediyordu (Ahmed, 2015: 118). İyasu'nun saltanatında Etiyopya topraklarındaki birçok dini ve etnik grup nispeten daha rahat bir yaşam standardına kavuşmuştu. Örneğin, Ittu Oromoları ve Çarçer Platosu'nun diğer sakinleri bu dönemde rahat bir yaşam sürdürdüler (Hassen, 2011: 53; Hassen, 2007: 65; Şeyh Camal Şeyh Arabo, Mormor Abba Seenaa ile mülakat). Benzer şekilde Doğu Oromoları da İyasu'dan memnundu (Şeyh Camal Şeyh Arabo, Mormor Abba Seenaa ile mülakat). Bu değişikliğin bir sonucu olarak Kur'an öğreten bazı hocalar ve Müslüman aileler arazi sahibi olmaya başladılar (Hassen, 2011: 53; Hassen, 2007: 65; Şeyh Camal Şeyh Arabo, Mormor Abba Seenaa ile mülakat).

Hükümdarlık süresinin kısıtlı olması sebebiyle İyasu'nun reformlarının faydası sıradan halka çok yansımadan nüfuzlu aileler ve insanlarla sınırlı kalmıştır. Eski baskıcı durumun devam ettiğinin en iyi örneklerinden biri Tefari'nin 1916 yılının başlarına kadar vilayetin valisi olarak kalmasıydı (Hassen, 2011: 53; Hassen, 2007: 65; Şeyh Camal Şeyh Arabo, Mormor Abba Seenaa ile mülakat). Hararghe Vilayeti'nin Çarçer kısmındaki değişikliklerden faydalananlardan biri de Talha Jafar idi. Talha, Kral Yohannes'e (1872-1889) karşı direnişe katılanlardandı (Şeyh Camal Şeyh Arabo, Mormor Abba Seenaa ile mülakat). Hussein Ahmed, İyasu'nun Talha ile iyi ilişkileri olduğunu belirtmiştir. Nitekim İyasu, kendisini Çarçer'de Waddessa valisi olarak atamıştır (Ahmed, 1989: 23). Daha sonra İyasu onu Harar'a çağırarak ve Avrupalı emperyalistlere karşı propaganda kampanyası başlatması için Somali'ye göndermiştir (Ahmed, 1989: 23).

İyasu, Etiyopya'da özellikle Harar'da çok zaman harcamaya ve orada Müslümanlarla temas halinde olmaya başlamıştır. Bu durum Hristiyan askerler, yöneticiler ve göçmenler arasında memnuniyetsizliğe sebep olmuştur. Örneğin, 1915 yılının Mart ayında Harar'da camide üç saatlik bir dini merasime katıldığı şeklinde sözler halk arasında yayılarak İyasu hakkında eleştiri kampanyası başlatılmıştır. İyasu, Harar'da kalışı esnasında sürekli olarak Abdallah Sadiq ile vakit geçirmiştir (Barnes, 2016: 110).

İyasu, Hararghe Vilayetinin diğer kısımlarında olduğu gibi, Etiyopya'da yaşayan Somalililerle kültürel anlamda hoşgörü ve empati geliştirmiştir. Her ne kadar *Fitawrari* Takla-Hawariyat gibi Amharalı dostları davranışlarından memnun olmasa da Somali halkı gibi yiyip-içiyor ve giyiniyordu (Girma, 2013: 43). İyasu, bu çerçevede Jijiga'daki Somalililer için şarkılar ve danslar eşliğinde kültürel gösteriler düzenlemiş ve festivallerini tebrik etmiştir. Somalililer de bu nezaketten ötürü oldukça mutlu olmuşlardır (Girma, 2013: 43). Amharalılar kasabada ilk defa bu kadar çok Somaliliyi geleneksel kıyafetlerini giyerken ve geleneksel gösterilerini yaparken görmüşlerdir (Girma, 2013: 43).

İyasu, sadece Hararghe'deki politikaları ile değil Dire Dawa ve Jijiga'da cami yaptırması dolayısı ile de hatırlanmaktadır. Bu, beş yıllık İtalyan işgalinden sonra Müslümanların Hristiyanlar ile eşit olarak muamele gördükleri en iyi ikinci olaydı. Harar ve Çarçer Platosu'ndaki yerli halk, İyasu'yu döneminde Müslümanlar

için olumlu gelişmelerin olduğu bir lider olarak anılmışlardır. Fakat İyasu'nun bölgedeki popülaritesi İslamiyet ile ilgiliydi. Bu yakınlaşma daha önceden İyasu'yu desteklerken sonradan İyasu karşıtı grubun başına geçen Bejround Tekle Hawriyat Tekle Mariam dâhil olmak üzere güç sahibi göçmenleri rahatsız ediyordu.

İyasu'nun Hararghe'yi sık sık ziyaret etmesi başkentte bir boşluk oluşturmuştu. Kendisinin başkentte olmaması muhaliflerinin teşkilatlanmasına ve kendisini iktidardan düşürmesine zemin hazırladı. İyasu, tahttan indirildiği ilan edildiğinde Harar'daydı. Burada silahlı Hıristiyan göçmenlerden pek bir destek bulamamıştı, çünkü önceden onların çıkarları aleyhine çalışmıştı. Yerli halkın ise darbeyi yapanlara karşı savaşacak güçleri yoktu.

III. İyasu ve Dönemin Güç Odakları

İyasu'nun iktidardan indirilmesine katkıda bulunan bir diğer etken de dünya Müslümanları ile kurduğu dostane dış ilişkilerdi. Etiyopya'ya sınırı olan ülkeleri ele geçiren sömürgeci Avrupa güçleri Fransa, İngiltere ve İtalya İyasu'nun Somalili sömürgecilik karşıtı Müslüman lider Abdallah Hassan ile olan ilişkisinden endişe duyuyorlardı. İlâveten, İyasu Osmanlılarla da birlikte çalışıyordu. Etiyopya Müslümanları ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler, Osmanlıların Etiyopya'da Hristiyanlara karşı Müslümanlara yardım ettiği 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Osmanlılar ile Etiyopyalı Müslümanlar arasındaki temas, dört yüz yıl devam etmiştir. Bu ilişki, sadece Osmanlıların Etiyopyalı Müslümanlara yardım etmesi şeklinde gelişmemiştir. Örneğin, 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Harar Müslümanları *Osmanlı cihadına katkı sunmak için* aralarında para toplamışlar ve İstanbul'a göndermişlerdir.* Osmanlı Sultanı II. Sultan Abdülhamit de Etiyopya Kralı Menelik ile iyi ilişkiler kurmuştu (Ali, 2012: 106).

İyasu, Osmanlılara sadece Etiyopya'nın çıkarlarını korumak için yakınlaşmamış, aynı zamanda Müslümanlara dost olduğu için yanaşmıştı. Fakat İyasu'nun Osmanlılarla olan yakın ilişkisi yanlış bir zamana denk gelmişti, Avrupalılar I. Dünya Savaşı'na girmişlerdi. Afrika Boynuzu'ndaki ülkeler, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi Avrupalı sömürgeci güçlerin kontrolü altındaydı. Bu ülkelerin Etiyopya ile ilgili özel çıkarları vardı. İyasu'nun Osmanlı Devleti'ne karşı olan ilgisini karmaşıklaştıran diğer şey Avrupalı güçleri iki düşman blok halinde bölen Birinci Dünya Savaşı'ydı. Osmanlılar İtilaf Devletlerine karşı olan İttifak Devletleri bloğuna dâhildiler. Etiyopya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın birlikteliğine karşı gelen Osmanlıları destekleyerek neredeyse savaşa dâhil olma noktasına gelmişti. Dönemin süper güçlerinin Etiyopya'nın genç İmparatoruna hoşgörü göstermeye hiç niyetleri yoktu. İyasu'nun Somali ve Osmanlılarla olan ilişkisi I. Dünya Savaşı sürerken en üst seviyeye çıkmıştı. Bu üç sömürgeci güç Etiyopya yanlış bir adım attığı anda Etiyopya'yı bölmeye hazırdı. Daha İyasu'nun hükümdarlığından çok önce sömürgeci güçler 1907 yılında kendi aralarında Üçlü Anlaşmayı imzalamışlardı (Zewde, 2002: 126). Somali; Etiyopya, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında dört parçaya ayrıldı.

Müslüman dünyasının dini ve siyasi lideri olan Osmanlılar, I. Dünya Savaşı sırasında Almanlarla ittifak kurmuşlardı. Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri'nin bir parçası olduğundan dolayı kendisi İtilaf Devletleri'ne karşı bir aktif savaşın içindeydi. Bu bağlamda, Osmanlılar Afrika Boynuzu'nda İtilaf Devletleri koalisyonuna karşı hareket ediyorlardı. Fakat Osmanlıların Afrika Boynuzun'da sömürgeci devletlere karşı olan tutumunun tek sebebi I. Dünya Savaşı'ndaki bloklar değildi. Daha 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, bölgede sömürgeci güçlere karşı bir savaş vermekteydi. Osmanlı Devleti'yle aynı safta Somalililer de sömürgecilik karşıtı savaşa dâhil olmuşlardı. Bu dönemin Osmanlılar açısından şanslı yönü Etiyopya kralının Müslümanlarla dost olan İyasu olmasıydı. Ayrıca Osmanlılar, bölgenin Müslüman halkları tarafından

* Harar Shariff Museum'dan aldığımız Harar bölgesi Müslümanlarından Osmanlı Cihadı'na katkı amacıyla gönderilen 1878 tarihli Arapça makbuz arşivimizde yer almaktadır.

destekleniyordu. Iyasu, Somalili sömürge karşıtları ve Osmanlılar arasındaki irtibat, Osmanlı diplomatı Mazhar Bey tarafından sağlanıyordu.

Iyasu ile Somalili milliyetçi lider Seyyid Muhammad Abdallah Hassan (İngilizler ona Deli Molla diyorlardı) arasındaki ilişki, Haji Abdullahi Ali Sadiq aracılığıyla gerçekleşiyordu (Erlich, 2013: 193; Samatar, 1982: 182; Trimmingham, 1952: 133). İtalya, İngiltere, Fransa ve Etiyopya'nın hâkimiyeti altında olan Somali toprakları, güç merkezleri arasında en karmaşık meselelerden biri haline gelmişti. Etiyopya esasen Somali milliyetçiliğini teşvik etmiyordu; çünkü kendisi de hedeflerden birisiydi (Omar, 2006: 90). Milliyetçilik fikri Afrika Boynuzu'na Avrupalı sömürgecilerle gelmişti. Somalililerin yaşadıkları yerde İslamiyet baskın kültür olduğundan dolayı Somali milliyetçiliği, etnik-dini milliyetçilik içinde şekillenmişti (Trimingham, 1952: 133).

Osmanlılar, bölgede Avrupalılara karşı İslami bir koalisyon kurmaya çalışan cevval büyükelçileri Mazhar Bey (Orhonlu, 1996: 171) tarafından temsil ediliyordu. Etiyopya üzerinde sömürgeci emellerini gerçekleştirmek isteyen güçler için Iyasu'nun tahtta olması büyük bir talihsizlikti. Zira bu güçler, kendileri Almanlar ve Türkler ile savaştıkları bir zamanda Iyasu, Etiyopya'da onların aleyhine faaliyet gösteriyordu (Zewde, 2005: 151-153). Iyasu, Osmanlı'nın bölgedeki diplomatı Mazhar Bey'i tanıdıktan sonra ciddi şekilde değişmişti. Bu değişimi gözlemleyen Haggai, "I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı cihadı Iyasu'nun İslamiyet hakkındaki bakış açısını değiştirdi. Artık İslamiyet sadece kendi atalarının dini ve Etiyopya'nın iktidarının temellerini yeniden kurmak için kullandığı faydalı bir kart değildi, Ortadoğu'dan yayıldığı şekliyle zafer için savaşan bir siyasi ideolojiydi" şeklinde ifadeler kullanmıştır (Erlich, 2013: 71).

Mazhar Bey, Osmanlıların Afrika Boynuzu'ndaki politikalarının mimarıydı. Erlich'in değerlendirmesiyle "Kendi mesajlarından da belli olduğu üzere, Mazhar Bey Afrika Boynuzu'nda, zaferden sonra İslami bir Etiyopya-Somali imparatorluğuna yol açacak olan bütün Müslümanları içeren kutsal bir savaş tasarlıyordu" (Erlich, 2013: 71). Dahası Iyasu'nun 27 Nisan 1916 tarihinde Sultan Reşad'ın doğumu için hilal ile süslenmiş bir Etiyopya bayrağını Mazhar Bey'e hediye etmiş olduğuna inanılıyordu (Orhonlu, 1996: 172; Tepedelen, 2007: 748-749,760-761). Osmanlıların ve Mazhar Bey'in planları Iyasu'nun iktidardan alınmasıyla son buldu.

Avrupalıların varlığı, İslamiyet'e girmesi ve güçlü seçkinlere karşı oluşu Iyasu'nun iktidardan düşürülmesini kolaylaştırdı. Kilise de din değiştirmesi yüzünden Iyasu'ya karşı çok net bir tavır almıştı. 1916 yılında Iyasu, dışarıdan gelecek herhangi bir yardımdan da yoksundu, çünkü Osmanlıların Etiyopya'ya erişimi yoktu. Iyasu'yu içeride destekleyenler de doğu Etiyopya'da ve ülkenin farklı yerlerinde bulunan marjinal gruplardı. Dişe dokunur tek yardım daha önceden babası Ras Michael'in yönetimi altında bulunan Wallo Vilayeti'nden geldi. Bu arada İtalyan, İngiliz ve Fransız temsilcilikleri Shewa taraftarı oldular ve aktif olarak Iyasu'ya karşı planlar yürüttüler (Kebede, 2001: 38-39). Yukarıda da bahsedildiği üzere bu sırada İngilizler, Muhammad Abdallah Hassan'a karşı savaşıyorlardı. Böylelikle, kendi düşmanlarını destekleyen kişiye karşı mücadele etmek için ellerine büyük bir fırsat geçmişti. Iyasu'nun İslamiyet'e geçişi ve Müslümanlarla işbirliği yapması da zaten Iyasu'ya olumsuz bakan Etiyopyalı seçkinleri açısından Iyasu'ya karşı ayaklanmak için yeter bir sebepti. Neticede yere güçlerin ve bölgede nüfuz siyaseti güden Avrupalı devletlerin de destek vermesiyle Iyasu'nun tahttan indirilmesinin yolu açılmış oldu. Bu açıdan bakıldığında Iyasu'nun Etiyopya tahtından indirilmesinde sadece dini kimliği değil bölgede faaliyet gösteren Avrupalı devletlerin planlarına engel olması önemli bir etken olarak görülmektedir.

IV. Iyasu'ya Karşı Yapılan Darbe

Avrupalı güçler tarafından desteklenen Shawalılar darbe yaparak Iyasu'yu Harar'da tutuklayıp iktidarına son verdiler ve 17 Eylül 1916 tarihinde Addis Ababa'da Iyasu'nun görevden alındığını ilan ettiler. Genel kanaate göre darbenin senaryosu Batılılar tarafından yazılmış ve bir şekilde Iyasu'nun modernleşme politikasından etkilenmiş olan Etiyopyalı seçkinler tarafından sahneye konulmuştu. Ülkeyi krallıkla bir

arada yöneten Etiyopya Ortodoks Kilisesi, Iyasu'nun tahttan indirilmesini memnuniyetle karşıladı ve bu süreçte Avrupalılar da Iyasu'nun İslamiyet'e girişine dair gerçek veya sahte deliller tedarik ettiler (Zewde, 2002: 127). Bu durum aynı zamanda onun itibarının düşürülerek barışçıl politikalarını örtmek çabasını gösteriyordu.

Etiyopya tarihinde de daha önce böyle bir şey olmadığı için Iyasu bu darbeye hazırlıksız yakalanmıştı. Genç yaşta olması ve ülkede entelektüellerin olmaması, Iyasu'nun ülkede radikal bir değişiklik başlatmasına imkân vermedi. İlaveten, Iyasu ülkedeki durumun arkasındaki gerçeği görememiş ve kendi gücünden fazlasıyla emin olmuştu. Onun ülkedeki ve Afrika Boynuzu'ndaki sömürgecilik karşıtı ve eşitlikçi politikaları içteki ve dıştaki düşmanlarını tek bir cephede birleştirdi. İlginç bir şekilde hakkındaki suçlamaların hemen hemen hepsi kendisinin İslamiyet'e girişiyle ilgiliydi. Batılı güçlere karşı düşman olması, Osmanlılar veya Abdallah Hassan ile ilişki kurmasıyla ilgili hiçbir suçlama yoktu, Batılılar Iyasu'nun tahttan indirilişinde müdahil olmalarının delili olan her şeyi gizlemişlerdi.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Iyasu görevden el çektilerince hakkında İslam'la ilgili sürekli olarak bilgi kirliliği oluşturuldu ve itibarsızlaştırıldı. Bu süreçte o sürekli olarak İslamî bir hayat tarzını benimsemekle itham edildi. Nitekim yaptığı evlilikler de İslam hukukuna göre dört eşle evlilik yapma çerçevesinde değerlendirildi. Iyasu, eşleri Abba Jifar'ın, Harar'ın efendisi olan Hacı Abdallahî'nin, Afar'ın efendisi olan Abubaker'in ve Wollaga'nın efendisi olan Jote Tullu'nun kızlarıdır. Iyasu, Jote Tullu'nun kızı Askale Mariam'ın ismini Momina olarak değiştirip kendisini İslamiyet'e döndürmüştür. Hristiyanların evlilik geleneklerine göre, birden fazla kadınla evlenmek günahıdır. Bununla beraber, geçmişteki birçok liderin evlilik dışı ilişkileri olmuştu. Bir diğer husus da Iyasu'nun Jijiga'da hükümet bütçesinden bir cami yaptırmasıydı. Etiyopya'da o zamanlar hükümet bütçesinden kilise inşa edilmesi yasal iken cami yapılması yasal değildi (Kebede, 2001: 38-39). Ayrıca, Iyasu Etiyopya bayrağının ve saray muhafızlarının pelerinlerinin üzerine, Yehuda aslanının yerine kelime-i tevhit ibaresini yazdırmış, sarık takmış, Somalililerin geleneksel elbiselerini giymiş, namaz kılarken görülmüş ve Kur'an'ı Amhari diline çevirtmişti. O, ayrıca Madhanelem Kilisesi'nin çevresinde Müslümanlardan zorla alınan arazilerin sahiplerine geri verilmesinde başrolü oynayacak, Müslüman olarak yetişmesi maksadıyla kızını Madam Hanfi'ye teslim edecek ve kendi soyunu babası üzerinden Hz. Muhammed ile ilişkilendirecektir (Gori, 2014: 33; Kebede, 2001: 38-39). Bütün bu uygulamalar ve iddialar Iyasu'nun itibarını zedeleyerek darbeyi meşru göstermeye hizmet etmekteydi (Smidt, 2014: 163).

Iyasu ve taraftarları darbeye karşı direnmeye çalıştılar. Fakat Addis Ababa'ya giderken Mi'esso denilen bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Bu süreçte Iyasu'nun babası ve Wallo Vilayeti'nin valisi olan *Ras* Michael, Iyasu'yu tekrar tahta oturtmak için harekete geçtiler. *Ras* Michael'in askeri gücü 80 bin civarında Shawa ordusunun sayısı da 120 bin idi (Zewde, 2002: 127). İlk başta, Tora Mesk Savaşında Wallo güçleri Shawalı güçleri yenmeyi başardı. Fakat 27 Ekim tarihindeki Sagale Savaşında Wallo güçleri yenildi ve Iyasu'nun babası tutuklandı. Mi'esso Savaşı'ndan sonra Addis Ababa'dan gelen hükümet güçleri bölgede kontrolü yeniden tesis ettiler.

Rakiplerini yenmede ve iktidarı yeniden ele geçirmede başarısız olan Iyasu, bir kaçak olarak sürekli yer değiştiriyordu ve nihayet Ocak 1921'de Tigray'da bir kilisede yakalanıp Fichie'de hapsedildi. Iyasu, Mayıs 1932'de Gojjamlı *Ras* Hailu Tekle Haimanot'un yardımıyla hapisten kaçtı. Fakat Gojjam'da yeniden yakalandı ve bu sefer de Hararghe'de Gara Mullata'da hapse atıldı. Iyasu'nun son günleri yakın zamana kadar bilinmiyordu. Ölümü hakkında ortalıkta dolanan birçok sözlü rivayetler vardır. Bunlardan bir tanesine göre Haile Selassie'nin kuzeye İtalyan güçleri ile savaşmaya gitmesinden önce, Iyasu'nun Gara Mullata'da öldürüldüğü şeklindeydi. Bir başka rivayete göre, 1935 yılının Kasım ayında Addis Ababa'ya götürüldüğü ve büyük ihtimalle İmparator Haile Selassie tarafından 1936 yılında öldürüldüğü şeklindedir (Del Boca, 2015: 157).

Sonuç

Etiyopya'nın belki ilginç krallarından Lic Iyasu, kendi dönemindeki birçok liderden çok ileride bir yönetici olmasına rağmen İslamiyet'e geçişi sebebiyle olumlu reformları görmezden gelindi. O, aslında zorla Hıristiyan yapılan babasının eski dinine geçmiş ve Müslümanları devlet mekanizmalarına dâhil etmeye çalışmıştı. Iyasu'nun Harar Platosu ve düzlük arazilerde yaşayan Somalililerle ilişkisi onların kadınları ile evlilik yapmak istemesinden değil, adaletli bir ülke oluşturma gayretinden geliyordu. Din değiştirmesi Etiyopya Ortodoks Kilisesi'nin ve ülkenin güçlü seçkinlerinin nefretine sebep oldu. Bununla beraber Iyasu'nun tahttan indirilmesi başta Osmanlı Devleti olmak üzere Müslüman ülkelere karşı olan dostane tutumu sebebiyle olmuştur.

Osmanlılar, Avrupalılarla savaşta oldukları için, Osmanlı diplomatı Mazhar Bey savaşta yeni bir cephe oluşturmaya çalışmış fakat başarısız olmuştur. Iyasu'nun tutumu, sömürgeci güçler olan İngilizleri, Fransızları ve İtalyanları kızdırmıştır. Ayrıca, Iyasu'nun Abdallah Hassan tarafından yönetilen sömürgecilik karşıtı hareketi desteklemesi sömürgeci devletleri onunla karşı karşıya getirmişti. Güç odağı olan Avrupalı devletlerin komplosu ve yerel unsurların da destek vermesiyle Etiyopya ilk modern darbeyi tecrübe etmiş ve bu darbe ile Iyasu'nun kısa fakat olaylarla dolu hükümdarlığı sona ermiştir. Her ne kadar Iyasu, başta Müslümanlar olmak üzere ülkede hakları yenilmiş gruplar adına ciddi değişiklikler yapmaya çalışsa da bu değişiklikler devlet nezdinde kurumsallık kazanamamıştır. Bu sebeple de Iyasu'nun tahttan indirilmesiyle de bütün kazanımlar kaybedilmiştir.

Kaynakça / References

Abdi, Abdulkadir Sheik (1985). "Mohammed Abdulle Hassan: African Nationalism in Somalia, 1899-1920". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boston University.

Ahmed, Wehib M. (2008). *History of Harar and the Hararis*. Harar, Harari People Regional State Culture, Heritage and Tourism Bureau.

Ali, Abdu Muhammed (2012). "Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlaşım ve İşbirliğine". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Amenu, Teshome (2008). "The rise and expansion of Islam in Bale of Ethiopia: Socio-cultural and Political Factors and Inter-Religious Relations". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The Norwegian Teacher Academy.

Barnes, Cedric (2001). "Provinces and Princes -Power and the Eastern Ethiopian Periphery C 1906-1916". *Journal of Ethiopian Studies*, 34(2).

Craig, Jason E. (2010). "Haile Selassie and the Religious Field: Generative Structuralism and Christian Missions in Ethiopia". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. The Temple University.

Del Boca, Angelo (2015) (Second edition). *The Negus: The Life and Death of the Last King of Kings*, (2nd ed.). Addis Ababa: Arada books.

Demissie, Aby (1964). "Lij Iyasu: A Perspective Study of His Short Reign". Yayınlanmamış Lisans Tezi, HSIU, Tarihi Bolum.

- Erllich, Haggai (1994). *Ethiopia and the Middle East*. London: Lynne Rienner.
- Erllich, Haggai (2010). *Islam and Christianity in the Horn of Africa: Somalia, Ethiopia, Sudan*. London: Lynne Rienner.
- Erllich, Haggai (2013). "Islam, War, and Peace in the Horn of Africa" in *Muslim Ethiopia, The Christian Legacy, Identity Politics, and Islamic Reformism*, Patrick, Desplat and Terje Østebø(ed). New York: Palgrave- Macmillan.
- Fisseha, Abebe (2000). "Education and the Formation of the Modern Ethiopian State, 1896-1974". Yayınlanmamış Doktora Tezi, the University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Gemeda, Guluma (2009). "Conquest and Resistance in the Gibe Region, 1881-1900". *Journal of Oromo Studies*, 2(1).
- Girma, Zerihun (2013). "Amhara-Somali Relations in Jigjiga and Its Surroundings from the 1890s to 1990s: A Historical Survey". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haramaya University.
- Gori, A. (2014). "Some observations on a Sharifian Genealogy of Iyasu (Vatican Arabic Manuscript 1796)", in E. Ficquet, & W. Smidt (Eds.), *The Life and Times of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights*, (ss. 31-38). Zürich: LIT Verlag.
- Hassen, Ibsa Ahmed (2007). "A History of the Ittu Oromo, (1880s-1974)," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Addis Ababa University).
- Hassen, Ibsa Ahmed (2011). *The Eastern Oromo in the 19th and 20th Centuries: The History of Islamization and Conquest*. Lambert Academic.
- Hassen, Mohammed (1999). "A Short History of Oromo Colonial Experience 1870's-1990: Part One 1870's to 1935". *Journal of Oromo Studies*, 6(2).
- Hess, Robert L. (1964). "The Mad Mullah and Northern Somalia". *The Journal of African History*, 5(3).
- Hilletework, Mathias (1985). "Superpowers' involvement in the Horn of Africa: The Ethiopian-Somali border conflict". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Howard University.
- Kakwenzaire, P. K. (1985). "Sayyid Muhammad Abdille Hassan, Lij Yasu, and the World War I Politics: 1914-1916". *Trans African Journal of History*, 14.
- Kebede, Berihun (2001). *Ye Atse Hayle Silase Tarik*. Addis Ababa: Birhanina Selam printing.
- Khehlani, Nejjib (1982). *Azilul al Asud*. Beirut: Daru Nafi'isi.
- Omar, Mohamed Osman (2006). *Somalia Past, and Present Somali*. Mogadishu Publications.
- Orhonlu, Cengiz (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Samatar, Said S. (1982). *Oral Poetry and Somali Nationalism The case of Sayyid Mahammad Abdille Hasan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sereke-Brhan, Heran (2002). "Building Bridges, Drying Bad Blood: Elite Marriages, Politics, and Ethnicity in 19th and 20th Century Imperial Ethiopia". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan State University.

Shenk, Calvin Earl (1972). "The Development of Orthodox Church and its Relationship with Ethiopian Government from 1930 to 1970". Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York University.

Smidt, Wolbert G. C. (2009). "The foreign politics of läğ Iyasu in 1915/16 according to newly discovered government papers", *Proceedings of the 16th International Conference of Ethiopian Studies*, ed. by Svein Ege, Harald Aspen, Birhanu Teferra and Shiferaw Bekele. Trondheim.

Soulé, Aramis Houmed (2014). "Lij Iyasu's Asylum among the Afar in Awsa 1916-1918" *In The Life and Times of Lij Iyasu of Ethiopia New Insights*, edited by Éloi Ficquet and Wolbert G. C. Smidt. Zürich: LIT Verlag.

Tepedelen, Kenan (2007). "Birinci Dünya Savaşı'nın Unutulmuş Bir Diplomatik Cephesi: Etyopya". *Bellesten*, LXXI (261).

The Economists (1932). "Abyssinian Growing Pains". Issue, 1345, London.

Trimingham, J. S. (1952). *Islam in Ethiopia*. London: Frank Cass & Co.

Zewde, Bahiru (2002). *History Modern Ethiopia, 1855-1991*. Addis Ababa: Addis Ababa University Press.

Zewde, Bahiru (2005). "Iyasu", *Encyclopaedia Aethiopica*. Vol. II, Ed. Siedbert Uhlig. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Mülakatlar

Adı	Cinsiyeti	Mesleği	Mülakat Yeri ve Tarihi	Özelliği
Hacı Mormor Abba Seena	Erkek	Kadı	Çiro, Ağustos 2006	Itu'nun tarihini bilen önemli birkaç kişi arasındadır.
Şeyh Camal Şeyh Arabo	Erkek	Kur'an Öğretmeni	Waçuu Gelamso 2001, 2003, 2006	Geleneksel Itu guma hakkında iyi bilgiye sahiptir. Şeyh Ali'nin torunudur.